

NUTQIDA KAMCHILIGI BOR BOLALAR RIVOJLANISHINING PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti
Logopediya yonalishi 101-guruh talabasi
Jalilova Nilufar*

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida kamchiligi bor bolalarning psixik xususiyatlari: diqqati, idroki, xotirasi, tafakkuri, nutqiy rivojlanishi, birlamchi, ikkilamchi nuqsonlar, nutqiy rivojlanish, korreksiya, kompensatsiya ishlari haqida ma'lumot beriladi.

Abstract: This article provides information about the psychological characteristics of children with speech disorders: attention, perception, memory, thinking, speech development, primary and secondary defects, speech development, correction, and compensatory work.

Kalit so'zlar: Nutq, nutqiy rivojlanish, fonematik idrok, sezgi, diqqat, xotira, tafakkur, korreksiya, kompensatsiya.

Keywords: Speech, speech development, phonemic perception, perception, attention, memory, thinking, correction, compensation.

Nutq buzilishida uchraydigan idrok jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.

Idrok qilishning fonematik buzilishi nutq kamchiligiga ega bolalarning barchasida kuzatiladi, bunda nutq-eshitish, nutq harakat analizatorlari orasidagi bogliqlik kuzatiladi. Ma'lumki, dizartriya va rinolaliyada uchraydigan nutq harakat analizatori funksiyasining buzilishi tovushlarni eshitish orqali idrok qilishga salbiy ta'sir korsatishi mumkin.

Bolalarda nutqning tovush tomonining rivojlanmasligi ikkilamchi nuqson sifatida tovushlarni talaffuz qilishga ham ta'sir korsatadi. Tovush talaffuz qilishdagi almashtirishlar, artikulyatsion apparatidagi kamchiliklar fonematik qabul qilishga qarshilik qiladi.

Belgilar, barmoqlar, artikulyatsiya a'zolari harakati, taktil harakat a'zolari bilan idrok etish. YE.M. Mastyukova korish orqali idrok qilishni tekshirganda nutqida kamchiligi bor bolalar me'yordagi bolalar kabi obrazlarni yaxlit idrok etishini aytadi. Biroq bunday bolalar qaror qabul qilishda uzoq vaqt sarflab, o'zlariga ishonmay ikkilanib qoladilar, axborot ortgan sari predmet belgilarini ajratishi ham qiyinlashadi. Ular geometrik shakllarni shakliga emas, rangiga ahamiyat beradilar.

Kichik maktab yoshidagi nutqi toliq rivojlanmagan bolalarning korib idrok etishini tekshirganda dizatriya, alaliya kabi nutq kamchiliklarida idrokning quyidagi buzilishlari kuzatiladi: optik, atrof-muhit tasavvurlar, yuzaga tegishli

Atrof-muhitni optik idrok etishning buzilishi bosh miyasi organik jaroxatlangan bolalarda uchraydi. Alalik bolalarda idrokning buzilganligi ayniqsa, rasmlar chizishda namoyon boladi: rasm va tasvirlarda detallar miqdori kam, oddiy, sodda tasvirlaydilar. Disleksik va disgrafik bolalarda idrokning buzilishi yozishda namoyon boladi. Tadqiqotlarda predmetlar orasidagi aloqalar, ular orasidagi faoliyat impressiv ya'ni ichki nutqning saqlanganligini bildiradi. Lekin ekspressiv ya'ni tashqi nutqda semantik tartib saqlanmaydi. Taktil-harakat a'zolari orqali idrok etish xususiyatlari R.L Ringel metodikasida tekshiriladi. Bunda bolaga qutichadagi predmetlar orasidan nomi aytilganini paypaslab topish vazifasi beriladi. Bunday bolalarning mayda qo'l motorikasi yaxshi rivojlanmaganligi tufayli taktil-harakat orqali idrok etish xususiyati ham buziladi. Bolalar savodini chiqarishda optik –fazoviy idrok rivojlanganligi muhimdir. Miyaning organik shikastlanishi bu idrokning buzilishiga sababdir. Ma'lumki, ular ong va chap tomonni farqlay olmaydilar. Demak, nutq va idrok chambarchas bogliq, har bir idrok nutqda ifodalanadi.

Diqqat ta'sir etuvchi analizatorning korish, eshitish ishtirokida paydo boladigan murakkab jarayondir. Bolalar diqqatidagi kamchiliklar butun ish jarayonida kuzatiladi. Diqqatning kochishi, ya'nibir narsadan ikkinchisiga, faoliyatning bir turidan boshqa turiga o'tishi qiyinlashadi. Motor-alalik bolalarda ixtiyoriy diqqat past darajada rivojlanadi va bu ularning faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Parashonxotirlik diqqatni uzoq vaqt bir narsaga qaratmay diqqatning tez-tez bolinishidir. Shunday qilib, har qanday nutqiy kamchilikda diqqatni muntazam va tizimli rivojlantirish shart.

Xotira bu-individning o'z tajribasini esda olib qolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni esga tushirishi hisoblanib, faoliyat davomida shakllanadigan jarayondir. Ulug' muallim va shifokor Ibn Sino nutq va xotiraning o'zaro bog'liqligiga e'tibor berib bolalar birga bo'lganda doim bir-birlari bilan gaplashishini, va bu bilan o'z xotiralarini va nutqlarini rivojlantirishini ta'kidlagan.

Nutqida kamchiliklarga ega bolalarda quyidagi xotira xususiyatlari kuzatiladi: ko'rish xotirasi ko'lami deyarli me'yorga to'g'ri keladi, geometrik shakllar esa bundan mustasno; eshitish xotirasining umumiy pasayishi; qayta tiklashning quyi darajasi; mazmunli, mantiqiy eslab qolishning nisbatan saqlanishi.

Ammo bu turdagi bolalarda, mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan fikrlash, mantiqiy eslab qolish imkoniyatlari nisbatan saqlanadi.

Xotirani o'rganish uslubiyati. Qisqa muddatli xotirani tekshirishda bolaga shunday ko'rsatma beriladi: Har bir qatorga uchtdan son bo'lgan to'rt qator sonlar o'qiladi, bolalar eshitib tartib bilan eslab qolib, xayolda birinchi sonni ikkinchisi, ikkinchisini uchinchi bilan, uchinchini to'rtinchi bilan qo'shish va

olinganto'rtta yig'indini kerakli qatorga yozishdan iborat. Metodikada qo'llanadigan qatorlardagi raqamlar va qatorlar soni bolaning yosh xususiyatlariga qarab tanlanadi. Qatorlarni o'qish orasidagi vaqt yoshga ko'ra 15-16 sekund bo'lishi kerak. Uzoq muddatli xotiranining rivojlanganlik darajasini tekshirishda bir necha so'zlar: stol, doska, daftar, parta, jurnal va hokazolar aytiladi. Tekshiruv 10 daqiqadan so'ng va uch kun o'tib amalga oshiriladi. Juftlikni eslab qolish metodikasi mantiqiy va mehanik xotirani rivojlanish darajasini o'rganish uchun mo'ljallangan. Bunda bolalarga ikki qator so'z beriladi. Birinchi qatordagi so'zlar orasida ma'noviy bog'lanishlar mavjud, ikkinchi qatorda esa bog'lanish yo'q.

L.S. Vigotskiy bola psixikasi har bir yosh bosqichida o'ziga xos bo'lishini, kattalar bilan hamkorlikda ruhiy funksiyalarni asta-sekin bolaning ichki funksiyalariga aylanib borishini aytib o'tgan.

Xulosa. Nutq kamchiligiga ega bolalarning ruhiy rivojlanish qonuniyatlari ruhiy rivojlanishdan orqada qolgan bolalar rivojlanishi qonuniyatlariga xos bo'ladi. Ular muloqotda qiyinchiliklar ga duch keladilar, L.V. Vigotskiy ta'rifi bilan aytganda, strukturaviy nuqsonlar: birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi nuqsonlar kelib chiqadi. Ikkilamchi nuqson qanchalik birinчисiga yaqun bo'lsa, uni korreksiyalash-tuzatish shunchalik murakkabdir. Masalan, nutq kamchiligiga ega bolalarning talaffuz nuqsoni eshitish buzilishi bilan bog'liq bo'lib, uni korreksiyalash mushkul vazifadir, nutqning boshqa jihatlarini rivojlantirish hali eshitish buzilishi bilan u qadar yaqin aloqada emas, shu sababli ularni korreksiyalash birmuncha yengil bo'ladi.

Ta'lim jarayonidagi dastlabki to'siq bu-birlamchi nuqson sanaladi. Keyingi bosqichlarda ruhiy rivojlanishning buzilishidagi ikkilamchi nuqsonlar bolaning ijtimoiy moslashuviga to'sqinlik qiladi.

Demak, buzilishning barcha turlarida ma'lumotni qa'bul qilish, qayta ishiash, saqlash va qo'llash qobiliyatining sustlashishi kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning klinik asoslari .D.R. Madazimova D. Rahmatullayevna Toshkent-2018
2. Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish: metod qo'llanma. L.R. Mo'minova O'qituvchi, 1992-y
3. O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti Toshkent -2007 M. Ayupova
4. O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2013 L.R. Mo'minova